

müze ulaşmamış belgeler sebebiyle değerli bir kaynaktır.

Aslı yirmi cilt civarında olan *İkdü'l-cümân*'ın çeşitli kütüphanelerde dağınık halde pek çok nüshası vardır. Tam nüshaları ile kısmen eksik olan bazı nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 5920-5948) ve Beyazıt Devlet (Veliyyüddin Efendi, nr. 2374-2396) kütüphanelerinde bulunmaktadır (diğer nüshalar için bk. Âdile Âbidin, II [1938], s. 168-174; *İkdü'l-cümân* [nşr. Muhammed Muhammed Emîn], neşredenin girişi, I, 11-12). Eserin 648-707 (1250-1307) yıllarını içeren kısmını Muhammed Muhammed Emîn dört cilt (Kahire 1407-1412/1987-1992), 815-850 (1412-1446) yıllarını içeren kısmını da Abdürrâzık et-Tantâvî el-Karmût iki cilt (Kahire 1405-1409/1985-1989) halinde neşretmiştir.

İkdü'l-cümân, müellifi ve kardeşi Şehâbüddin Ahmed tarafından *Târîhu's-Şihâbî* adıyla sekiz cilt, ayrıca müellif tarafından *Târîhu'l-Bedr fî evşâfi ehli'l-âşır* adıyla üç cilt olarak ihtisar edilmiştir. Bu ihtisarda eserin aslında bulunmayan bazı bilgilere de yer verilmiştir. Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın kurduğu bir heyet, eseri III. Ahmed adına bazı kısımlarını atlayıp bazı kısımlarını da özetlemek suretiyle Türkçe'ye çevirmiştir (yazma nüshaları için bk. Âdile Âbidin, II [1938], s. 175-184; Ayduz, II/3 [1997], s. 153-157). Bu arada Aynî'nin Osmanlı tarihine dair verdiği yanlış bilgiler düzeltilmiş, gerekli görülen yerlere ilâveler yapılmıştır (İpşirli, s. 37-38). Kâzım Yaşar Koprıman, *el-Aynî'nin İkdü'l-cümân'ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar* adlı bir doktora tezi hazırlamıştır (1971, AÜ DTCF).

BİBLİYOGRAFYA :

Aynî, *İkdü'l-cümân* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1407/1987; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 11-12; a.e. (nşr. Abdürrâzık et-Tantâvî el-Karmût), Kahire 1409/1989, neşredenin girişi, s. 41-52; Şehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, X, 134-135; Karatay, *Arapça Yazmalar*, III, 392-400; D. P. Little, *An Introduction to Mamluk Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 80-87; Sâlih Yûsuf Ma'tûk, *Bedrûddîn el-Aynî ve eşeruhû fî 'İlmî'l-hadis*, Beyrut 1987, s. 98-99; Mehmet İpşirli, "Lâle Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, s. 33-43; Talat Sakallı, *Bedrûddin Aynî*, Ankara 1995, s. 73-80; Âdile Âbidin, "Aynî'nin İkdü'l-cümân fî Târîhi Ehlizzeman Adlı Tarihinde Osmanlılar'a Ait Verilen Malûmatın Tetkiki", *Tarih Semineri Dergisi*, II, İstanbul 1938, s. 134-215; Salim Ayduz, "Lâle Devrinde Yapılan İlmî Faaliyetler", *Divan*, II/3, İstanbul 1997, s. 143-170; Marçais, "Aynî", *İA*, II, 72.

CENGİZ TOMAR

el-İKDÜ'İ-FERÎD

(العقد الفريد)

İbn Abdürrabbih'in

(ö. 328/940)

ansiklopedik eseri

(bk. İBN ABDÜRABBİH).

el-İKDÜ'İ-MANZÛM

(العقد المنظوم)

Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin

eş-Şekâ'îku'n-nu'mânîyye

adlı eserine Hısm Ali Çelebi

(ö. 992/1584)

tarafından yazılan zeyil

(bk. ALİ ÇELEBİ, Hısm;

eş-ŞEKÂİKU'n-NU'MÂNİYYE).

el-İKDÜ's-SEMÎN

(العقد السمين)

Takıyyüddin el-Fâsî'nin

(ö. 832/1429)

Mekke'ye dair eseri

(bk. FÂSÎ, Takıyyüddin).

İKFÂR

(bk. TEKİR).

İKİNDİ DİVANI

Osmanlılar'da

sadrazam divanına verilen ad.

Bu divanın ilk defa ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekte, bazı kaynaklarda vezîriâzamlık makamının ihdasına kadar götürülebileceği belirtilmektedir. Ancak bir müessese haline gelişi XV. yüzyıl sonları ve özellikle XVI. yüzyılda olmuştur. Gelişmiş haliyle ikinci divanı, Osmanlı devlet teşkilâtında sadrazamın başkanlık ettiği dört ayrı divandan doğrudan kendisine ait yegâne divan olup İstanbul'da olduğu zaman Paşakapısı'nda, serdâr-ı ekrem olarak seferde bulunduğunda kendi karargâhında toplanırdı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Âfî Mustafa sadrazamın, kendi sarayında haftanın dört gününde tezkireciler ve selâm çavuşu ile "muhtâc-ı arz" olmayan işler için hüküm buyurulmak üzere ikinci divanı akdedtiğini belirten (*Künhü'l-ahbâr*, vr. 89^a) Tevkî Abdurrahman Paşa, salı ve perşembe günleri dışında ikinci vakti divan akdedilip halkın işlerinin şer' ve kanun üzere görüldüğünü, anlaşılmaz-

lıkların çözüldüğünü, isteyenlerin eline ahkâm verildiğini belirtir (*Kānunnāme*, s. 499-500). XVII. yüzyıl tarihçilerinden Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, ikinci vakti ezan okunup nevbet dövüldükten sonra farz namazın eda edildiğini ve divan ferman olunduğunu, burada önce halkın işlerinin görüldüğünü, ardından sefer mühimmatının müzakere edildiğini kaydettirmektedir (*Târih*, s. 395).

Divan üyelerinin kimler olduğu ve buraya kimlerin katıldığı açık olarak kaynaklarda belirtilmemekle birlikte sadrazama doğrudan bağlı reisülküttâb, çavuşbaşı, büyük ve küçük tezkireciler ve Türkçe bilmeyen müracaat sahiplerine yardımcı olmak üzere bir tercümanın toplantıya katıldığı; kapıcılar (bevvâbân), selâm çavuşları, müteferrikalar, çaşnigîr ve muhızrılar da diğer hizmetleri gördükleri bilinmektedir (Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, s. 610). Divana muhtemelen sadâret kethüdâsı da katılmaktaydı. Ayrıca mülâzemetle İstanbul'da bulunan bazı beylerbeyiler, sancak beylerinin divana gelip dava dinlemede yardımcı oldukları bildirilmektedir. Ancak muhtemelen bu husus süreklilik arz etmeyip davanın özelliğine bağlı bir durumdu. Kubbe vezirleri ve nişancı, sadrazamın herhangi bir mazereti dolayısıyla katılamadığı zamanlarda ikinci divanına başkanlık edebilmekteydiler. Fakat bunlar devamlı üye durumunda değildi.

Bu divana getirilen meseleler ve davaları özellikle padişaha arzı gerektirmeyen veya Dîvân-ı Hümâyûn'a intikal ettiği halde orada görüşülmesine lüzum olmayan konular oluştuyordu. İlgili alanlarına göre ikinci divanı, kazasker veya defterdar divanlarına havale edilen davalara, buralarda görüldükten sonra nihaî karar için yeniden Dîvân-ı Hümâyûn'a gelirdi. Böylece kesin olarak sınırları belli olmamakla birlikte ikinci divanı ile Dîvân-ı Hümâyûn arasında bir iş bölümü bulunmaktadır. Dîvân-ı Hümâyûn'un ehemmiyetini kaybettiği dönemde önemli bazı yargılamalar, bazı askerî zümrelerle ilgili davalar ikinci divanında görüldü (D'Ohsson, VII, 225).

İkinci divanında meselenin nasıl ele alındığı hususunda uygulamadan bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Telhis uygulaması ile ikinci divanı arasında bir bağ bulunmakta olup sadrazam ikinci divanında verdiği bazı kararlar için telhis usulünden yararlanmaktadır. Bu divanda bakılacak davalara ait evrak sıraya konur, iddia sahibinin iddiasının okunması veya

şifâhen ifade edilmesiyle başlanır, iki tarafın iddia ve cevapları dinlenirdi. Divan bürokrasisini yürüten görevliler davayı özetler, şer'an ve örfe ne yapılması gerektiğini teklif ederler, sadrazam bunu uygun görürse arzuhal üzerine yazılır ve sadrazam buyruldu ile tasdik edilirdi. Arzuhalin bir tarafına kararı içeren i'lâmin yazılması usuldü (Uzunçarşılı, s. 138).

İkinci divanına bürokratik açıdan bakıldığında burada çeşitli defterlerin tutulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim XVI. yüzyılın özellikle ikinci yarısında bu divanda tutulduğu çeşitli kayıtlardan anlaşılan ruûs defterleri bulunmakta, bunlardan bazılarının halen arşiv tasnifinde yanlışlıkla mühimme defterleri serisi içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Bu defterlerde yer alan hükümlerin sonlarının sadrazam buyruldu ile bitmesi dikkati çekmektedir. Bazan ikinci divanı akdi için, "Yev-mül'l-cum'a, fi 26 şehri mezbûr, bu gün paşa hazretleri ikinci divanı eylediler" şeklinde açık tarih de verilmektedir (meselâ bk. BA, KK, nr. 7501, s. 2).

XVI-XVII. yüzyıllarda düzenli bir şekilde çalıştığı arşiv ve Osmanlı tarihlerindeki kayıtlardan anlaşılan ikinci divanın daha sonraki seyri hakkında bilgi yoktur. Muhtemelen XVIII. yüzyılda Bâbîâlî'nin tadrîcen belirgin hale gelmesi, vezîriâzama bağlı reîsülküttâb, çavuşbaşı ve ket-hüdâ beyin her birinin bürolarının teşekkül etmesiyle bu divan klasik görüntüsü dışında farklı bir şekil kazanmış, Tanzimat döneminde ise tamamen unutulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, nr. 7501, s. 2; BA, MD, XXV, nr. 252; Âli Mustafa, *Künhü'l-ahbar*, İÜ Ktp., İY, nr. 2290, vr. 89; Selânikî, *Târih* (İpsirli), bk. İndeks; Hasan Beyzâde Ahmed, *Târih* (haz. Nezihi Aykut, doktora tezi, 1980), İÜ Ed.Fak. Tarih Semineri Kitaplığı, nr. 3277, s. 751-752; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed.Fak. Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 373, 395, 525, 610; Naîmâ, *Târih*, I, 325, 445; Th. Thornton, *Etat actuel de la Turquie*, Paris 1812, II, mahkeme kısmı; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 225; Tevkîl Abdurrahman Paşa, *Kânunnâme*, MTM, I/3 [1331] içinde, s. 499-500; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 138; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1963, s. 103; a.mlf., *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara 1986, s. 142-146; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul 1986, s. 190; Nejad Göyünç, "XVI. Yüzyılda Ruus ve Önemi", *TD*, XXII (1968), s. 17-34; Tayyib Gök-bilgin, "Bâbîâlî", *İA*, II, 174.

MEHMET İPSİRLİ

İKLÂB

(الإقلاب)

Tecvid terimi.

Kalb kökünden türeyen ve sözlükte "döndürmek, çevirmek, altını üstüne getirmek" anlamlarına gelen **iklâb**, tecvid terimi olarak bâ (ب) harfinin önünde bulunan sâkin nûn veya tenvinin idgam yapılmaksızın "mîm"e dönüşmesini ifade eder. Bu durumda sâkin nûn veya tenvin hâlis mîm (maklûb mîm) olarak okunur (سميع بصير ← مم بعد ، سميع بصير gi-bi). Sâkin "nûn"un bâ ile aynı kelime-de olması (أُنْبِهم) veya ayrı kelime-de bulunması (أُن بورك) sonucu değiştirmez. Tenvinin ise daima kelimenin sonunda bulunacağı tabiidir (سميع بصير gibi). İklâb uygulamasının sebebi, yanyana gelen sâkin nûn ile "bâ"nın mahreçlerinin idgam edilecek kadar yakın ve izhar edilecek kadar uzak olmayışı şeklinde açıklanmış, ayrıca "nûn"un "mîm"le gunne ve cehir sıfatlarında, bâ ile de mahrecdeki birliklerine işaret edilmiştir. Bu durumda sâkin "nûn"un bâ ile mahreçleri aynı olan "mîm"e dönüşmesi kaçınılmazdır. İklâbı kıraat imamı ittifakla uygulamışlardır.

Burada sözü edilen maklûb "mîm"nin nasıl okunacağına, diğer bir ifadeyle iklâbın nasıl uygulanacağı hususunda -"bâ"dan önce gelen sâkin "mîm"in okunuşunda olduğu gibi (bk. İHFÂ)- ihtilâf bulunduğu ileri sürülmüşse de İbnü'l-Cezerî bunu reddetmiş ve bu "mîm"in ihfâ edilerek okunacağını belirtmiştir (*en-Neşr*, II, 26). Ancak günümüz İslâm dünyasında iklâb, genellikle maklûb "mîm"nin ihfâ edilmesi şeklinde uygulandığı halde Türkiye'de ve bazı ülkelerde "bâ"dan önce gelen sâkin "mîm"de olduğu gibi -ve İbnü'l-Cezerî'ye göre yanlış olarak- izhar ile okunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Ri'âye* (nşr. Ahmed Hasan Ferhât), Amman 1404/1984, s. 265-267; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahtîd fi'l-itkân ve't-tecvîd* (nşr. Gânim Kaddûrî Hamed), Bağdad 1407/1988, s. 117; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'il-mi't-tecvîd* (nşr. Gânim Kaddûrî Hamed), Beyrut 1409/1989, s. 70, 168; a.mlf., *en-Neşr*, I, 222; II, 26; Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye 'alâ metni'l-Cezeriyye*, İstanbul 1308, s. 76-79; Mehmed Zihni, *el-Kavûl's-sedîd fi'l-mi't-tecvîd*, İstanbul 1326, s. 77-78; Gânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dîrâsâtü's-şavtiyye 'inde 'ulemâ'i't-tecvîd*, Bağdad 1406/1986, s. 443-446.

AHMET MADAZLI

el-İKLİL

(الإكليل)

Hemdânî'nin

(ö. 360/971'den sonra)

Yemen tarihine dair eseri.

Tam adı *Kitâbü'l-İklîl min aḥbârî'l-Yemen ve ensâbi Ḥimyer* (fi ensâbi Ḥimyer ve eyyâmi mülûkihâ) olan eser Kahtânîler'in ensâbıyla ilgili olmakla birlikte tarih, dil ve edebiyat, arkeoloji ve folklor gibi birçok alanda önemli bir kaynaktır. Kitapta dağınık olarak astronomi ve tabii bilimlerle âlemin kadim veya hâdis olduğuna dair kelâmî görüşler de ele alınmıştır. İbnü'l-Kelbî'nin (ö. 204/819) Adnânîler'in ensâbıyla ilgili *Cemheretü'n-neseb*'inin Kahtânîler ve Güney Arabistan için karşılığı *el-İklîl*'dir denilebilir.

Hemdânî'nin 330 (941-42) yılında tamamladığı on ciltten oluşan eserin zamanımıza I, II, VIII ve X. ciltleri ulaşmıştır. İbnü'l-Kiftî I, II, VI, VIII ve X. ciltlerin babasından intikal eden kitaplarla birlikte kendisine Yemen'den geldiğini kaydeder (*İnbâhü'r-ruvât*, I, 282). Kitabın Himyerîler'in tarihini, dilini, atasözleri ve hikmetlerini içeren bölümleri müellifin zamanından beri kayıptır.

Hz. Âdem'in yaratılışıyla başlayan I. ciltte Âdem'in çocukları, Hz. Nûh ve oğulları hakkında bilgi verilmiş, daha sonra Hz. Hûd'dan bahsedilmiştir. Ensâb âlimlerinin Hûd'un ve Kahtân'ın nesebi hakkında farklı görüşlere sahip olduklarını belirten müellif, Himyer'in nesebini anlatırken önce Kudâa kabilesinin nesebiyle ilgili geniş mâlûmat vermiş, ardından Mâlik b. Himyer'den söz etmiştir. II. ciltte Himyer'in nesebini anlatmaya devam etmiş, ensâb âlimlerinin Sadîf'in nesebi hakkındaki ihtilâflarına temas edip Humeysa b. Himyer'in nesebi üzerinde durmuş, ayrıca Havlân kabilesi hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. 1932'de bulunan ilk iki cilt (Berlin Staatsbibliothek, Or. oct., nr. 968) 1943'te faksimile olarak Berlin'de basılmıştır. II. cildin diğer bir nüshası Kahire'de bulunmaktadır. Bu iki cildin bazı bölümleri Oscar Löffgren tarafından neşredilmiştir (Uppsala 1954-1965). Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî, Löffgren'in neşrini esas alarak ciltleri yeniden yayımlamış (Kahire 1383-1386/1963-1966), daha sonra bunları gözden geçirerek tekrar neşretmiştir (I-II, Bağdad 1977-1980).

el-İklîl'in Yemen'in eski binalarını, âbidelerini, Yemen'de medfun şahsiyetleri anlatan ve mezarları tasvir eden VIII. cil-